

УДК 342.5(438)

ПРИНЦИП ПОДІЛУ ВЛАДИ У КОНСТИТУЦІЇ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА
PRINCIPLE OF SEPARATION AUTHORITIES IN THE CONSTITUTION
THE REPUBLIC OF POLAND

Марчук М.І.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного та міжнародного права
факультету підготовки фахівців для підрозділів боротьби
з кіберзлочинністю та торгівлею людьми
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Стаття присвячена особливостям реалізації принципу поділу влади у Республіці Польща як універсальної основи конституційної демократії заснованої на класичних європейських цінностях та правової демократичної держави. У роботі розкривається також проблематика трансформації принципу поділу влади у РП при реалізації інтеграційних програм. Особлива увага приділяється практичним аспектам застосування принципу поділу влади в РП, зокрема через доповнення системи органів держави механізмами протидії концентрації та зловживанню державною владою, забезпечуючи її здійснення у відповідності до волі народу і поваги до прав і свобод людини.

Ключові слова: поділ влади, гілки влади, конституційна демократія, правова держава, система стримувань та противаг.

Статья посвящена особенностям реализации принципа разделения властей в Республике Польша как универсальной основы правового демократического государства и конституционной демократии, основанной на классических европейских ценностях. В работе также раскрывается проблематика трансформации принципа разделения властей в Республике Польша при реализации интеграционных программ. Особое внимание уделяется практическим аспектам применения принципа разделения властей в Республике Польша, в частности через дополнение системы органов государства механизмами противодействия концентрации и злоупотреблению

государственной властью, обеспечивая ее осуществление в соответствии с волей народа и уважением к правам и свободам человека.

Ключевые слова: разделение властей, ветви власти, конституционная демократия, правовое государство, система сдержек и противовесов.

The article is devoted to the peculiarities of the principle of separation of powers in Republic of Poland. The principal has been considered here as the universal basis of the legal democratic state and the constitutional democracy founded on the classical European values. In this paper were also revealed the problems of transformation of the principle of separation of powers in Republic of Poland (RP) during the integration programs implementation. The author paid the particular attention to the practical aspects of applying the principle of separation of powers in Republic of Poland (RP), – in particular, through the addition of the state organs system by the mechanism of counteraction and abuse of state power, ensuring its implementation in accordance with the will of people and the respect for human rights and freedoms.

Key words: the separation of powers, the branches of powers, the constitutional democracy, the legal state, the system of checks and balances.

Теорія поділу влади займає одне із ключових місць у сучасній політико-правовій доктрині. Дослідження літератури із даної проблематики дає підстави стверджувати про наявність значної кількості відмінних точок зору щодо тлумачення теорії поділу влади. В основному ці розбіжності можна звести до трьох пунктів. По-перше, відмінності щодо місця та ролі самої концепції поділу влади у сучасній конституційно-правовій теорії та практиці. По-друге, різна інтерпретація проблем співвідношення загальної теорії поділу влади і «національної» практики її застосування. І по-третє, різне розуміння оптимального співвідношення законодавчої та виконавчої гілок влади, з одної сторони, та місця і ролі у даній тріаді влади судових органів – з іншої [1, с. 52].

Значний інтерес у науковців викликає також проблематика трансформації принципу поділу влади при реалізації різного роду інтеграційних програм. Для України, зокрема, актуальним є дослідження цієї проблематики в аспекті подальшої європейської інтеграції. На цьому тлі небезпідставними здаються також певні сумніви щодо способів вирішення в національному законодавстві в цілому, та в Основному законі, зокрема, питання розподілу компетенції органів у межах окремих гілок влади.

Принцип поділу влади на даному рівні розвитку державотворення є наріжним каменем побудови державного ладу більшості сучасних держав. Він виступає тією функціональною основою, яка забезпечує не просто нормальну, але і ефективну діяльність державного механізму, сприяє оптимальному розвитку відносин у суспільстві. Більше того, його сприйняття політиками і науковцями різних країн лише підтверджує значимість і вагомість даного принципу для сучасної доктрини конституційного права.

Зажаючи на територіальну подібність, майже однаково кількість населення, спільні історичні витоки та геополітичну ситуацію, для дослідження даного питання вважаємо за доцільне звернутись до досвіду вирішення даної проблематики саме у польській доктрині права.

Значний внесок у вивчення і розвиток принципу поділу влади у Республіці Польща зробили такі польські вчені як П. Вінчорек (P. Winczorek), Р. Пьотровський (R. Piotrowski), З. Вітковський (Z. Witkowski), Б. Опалінський (B. Opaliński), Б. Банащак (B. Banaszak), М. Вішоватий (M. Wiszowaty), А. Пулло (A. Pułło), І. Врублевська (I. Wróblewska) та інші.

Мета даної роботи полягає в тому, щоб на підставі аналізу чинного законодавства, і, зокрема, Конституції 1997 р., а також судової практики за даним напрямком з'ясувати особливості правового врегулювання та реалізації принципу поділу влади у Республіці Польща з урахуванням правового поля Євросоюзу.

Принцип поділу влади вважається невід'ємною складовою системи принципів правової демократичної держави [2, с. 69]. Більше того, він вважається універсальною основою для конституційної демократії, а тому відступ від формули, що пов'язує конституціоналізм і принцип поділу влади можливий лише як виняток, і тільки за умови, що принцип неподільності влади у конкретному випадку не становитиме загрози для демократії [3, с. 170]. Проте це не означає, що такий підхід до розуміння принципу поділу влади визначає конкретні системні рішення і відносини у державі чи міжнародній організації [4].

Підставою для закріплення даного принципу у правовому механізмі державного устрою Республіки Польща стало «занепокоєння щодо можливих наслідків надмірної концентрації влади в одних руках» [5, с. 113] та бажання належним чином гарантувати права і свободи громадян. При цьому законодавець вирішив не зважати навіть на той факт, що поділ влади, як правило, ускладнює функціонування інституцій держави, оскільки «користь від попередження державного деспотизму не має ціни» [6, с. 36].

До 1989 року в польській конституційно-правовій літературі висловлювалися думки про те, що, навіть такий суттєвий принцип, як принцип поділу влади, не повинен прямо закріплюватися у Конституції, оскільки його відображенням може слугувати сама структура Конституції або так званий інституціональний чи доктринальний контекст принципів державного устрою [7, с. 391].

Проте на момент прийняття Конституції РП 1997 року законодавець, зважаючи на фундаментальний характер принципу поділу влади та його приналежність до основних канонів і правил так званої «хорошої держави» [8], дійшов висновку про необхідність закріплення даного принципу у нормах Основного закону держави [9, с. 64].

На думку польського вченого Р. Мойяка, у процесі розробки творці Конституції 1997 року насправді не мали вибору між запровадженням або відхиленням принципу поділу влади, оскільки вони мали намір

підтвердити систему принципів, обов'язкових для демократичної правової держави [10, с. 69], а політична система Республіки Польща, як вказано у преамбулі Конституції 1997 р., мала відображати європейські стандарти і забезпечувати право громадян РП суверенно й демократично вирішувати долю своєї Батьківщини. Більше того, обов'язковість принципу поділу влади, як засади державного ладу, було підтверджено судовою практикою Конституційного Трибуналу, що передувала прийняттю Основного закону в 1997 році.

Суттю поділу влади є виділення трьох фундаментальних функцій держави і передача їх до рук відокремлених і незалежних одна від одної структур. Проте, як слушно зазначає Е. Лентовська (E. Łętowska), «на даний час важко знайти державу, державний устрій якої реалізував би чисту форму теорії поділу влади» [11, с. 384]. Це лише підтверджує той факт, що сам по собі поділ влади не вирішує усіх проблем, пов'язаних із здійсненням влади. Тому для забезпечення реальної незалежності згаданих гілок влади, як слушно помітив Б. Банащак, він має бути доповнений механізмом взаємного збалансування сил, який при цьому не призведе до порушення суті компетенції жодної з влад, та взаємним контролем між цими гілками влади [12, с. 83]. Поняття «взаємного збалансування» тлумачить Конституційний Трибунал, визначаючи його як взаємовплив різних видів влади, котрий передбачає взаємне доповнення органами своїх функцій і виражається як у співпраці різних гілок влади між собою, так і у взаємному контролі, а також можливості діалогу між ними» [13].

У контексті вищезгаданого польський Конституційний Трибунал зазначив, що наслідком передбаченого ст. 10 Конституції 1997 року вертикального поділу влади є те, що «законодавча, виконавча і судова влада мають бути розділені, врівноважені і повинні співпрацювати між собою» [14, 15].

Стосовно визначення меж компетенції систем влади П. Вінчорек зауважує, що оскільки Польща, будучи членом Європейського Союзу, передала повноваження своїх державних органів з деяких справ наддержавним інституціям (ст. 90 абз. 1 Конституції), то слід визнати, що поділ влади виходить за межі державного рівня однієї країни [6, с. 38].

Із цього приводу професор Б. Банащак говорить, що наднаціональні інституції часто втручаються у внутрішню компетенцію держав-членів. Це призводить до зміцнення контролю за внутрішніми органами держави з боку незалежних від них наднаціональних органів [12, с. 85].

Проте Конституційний Трибунал Республіки Польща вказав на той факт, що принцип поділу влади і рівноваги є принципом внутрішнього устрою РП, оскільки саме з цієї причини даний принцип не знайшов безпосереднього застосування у відносинах між органами влади Спільнот і Європейського Союзу [16]. Даючи тлумачення ст. 10 чинної Конституції, Трибунал зазначає, що «сутність принципу поділу і рівноваги влади полягає не стільки у функціональному поділі влади, скільки у забезпеченні рівноваги

між різними гілками влади для забезпечення належної реалізації компетенції кожної з них і створення підстав для стабільної діяльності механізмів демократичної держави» [13].

Характерною рисою ухвал Конституційного Трибуналу, винесених у зв'язку з положеннями чинної ст. 10 Конституції, є факт поєднання цього принципу з іншими нормами Конституції, зокрема з принципом правової демократичної держави. Положення про поділ влади Конституційний Трибунал незмінно вважає одним з основних принципів державного устрою, що відповідає приписам, котрі містяться в перших розділах Конституції. Конституційний Трибунал також зазначає, що мета принципу поділу влади полягає, серед іншого, в «захисті прав людини завдяки унеможливленню зловживання владою будь-яким з органів, що реалізує її» [14].

Із практики Конституційного Трибуналу випливає також концепція поділу компетенції. Відповідно до цієї концепції, принцип поділу влади передбачає включення до системи органів держави внутрішніх механізмів протидії концентрації та зловживанню державною владою, забезпечуючи її здійснення відповідно до волі народу і поваги до прав і свобод людини. Вимога поділу влади означає, за визначенням Конституційного Трибуналу, що кожній з трьох гілок влади повинна належати мінімально необхідна компетенція, що матеріально відповідає її сутності. При цьому законодавець, формуючи повноваження цих органів держави, не може порушувати «сутнісний обсяг» даної влади [17].

На думку Конституційного Трибуналу, принцип поділу влади передбачає особливе врегулювання відносин між судовою та іншими владами. У відносинах між законодавчою і виконавчою владою можливі різні форми взаємодії і співпраці; також допускається існування галузей, в яких повноваження органів, що належать до двох цих влад, «перетинаються» або «перекриваються» [18]. Як приклад такого явища, Трибунал наводить делеговане законодавство чи бюджетний закон, який має характер політичного компромісу між законодавчою і виконавчою владою» [17]. На відміну від цього, відносини між судовою та іншими владами повинні бути засновані на принципові «сепарації». Таким чином, необхідним елементом системи поділу влади є незалежність судової влади та суддів [19]. У її випадку не може бути мови про такі винятки із принципу поділу і рівноваги влади, котрі допускаються у відносинах між іншими видами влади. Жодна влада не повинна втручатися в справи організації чи діяльності судової влади, за винятком випадків, передбачених у Конституції.

Положення Конституції, що стосуються відносин між суб'єктами виконавчої влади, а також між Президентом Республіки і парламентом, слід інтерпретувати з точки закріпленого у преамбулі до Конституції РП принципу співробітництва влади. Інше тлумачення, особливо з точки зору досвіду дії Основного закону на практиці, може призвести безвихідної ситуації, особливо в умовах політичних конфліктів.

Досить суттєвою з точки зору взаємовідносин в рамках виконавчої влади є суперечка між Президентом РП і Радою Міністрів щодо реалізації представницьких функцій РП на засіданнях Ради Європи. Конституційний Трибунал підтвердив, що Президент, як верховний представник держави, має право прийняти рішення про свою участь у конкретному засіданні Ради Європи. Проте детальний аналіз положень Конституції стосовно компетенції Ради Міністрів переконав Трибунал, що саме вона визначає позицію РП на засіданнях Ради Європи; натомість прем'єр представляє Польщу на форумі міжнародних організацій, у стосунках з іншими державами та оголошує офіційну позицію [20]. Конституційний Трибунал також наголошує на обов'язкові Президенту РП взаємодіяти у сфері зовнішньої політики з Головою Ради Міністрів і відповідним міністром з метою забезпечення єдності в діяльності, котра ведеться від імені держави у відносинах з Європейським Союзом і його інституціями.

Певне домінування законодавчої влади у тріаді влад тісно пов'язане з роллю, яку Конституція відводить законодавцю в галузі забезпечення прав і свобод особи. Відповідно до п. 3. ст. 31 Конституції РП, тільки закон може обмежувати права і свободи особи; ці обмеження мають бути необхідними в демократичній державі з огляду на загальні блага, передбачені в Конституції і не повинні порушувати саму сутність прав і свобод. Дана стаття побічно посилює роль і значення Конституційного Трибуналу, який у такому випадку стає гарантом Конституції і суддею законодавчого органу, що неминуче призводить до виникнення певного дисбалансу між гілками влади. Для недопущення цього Конституційний Трибунал, як орган судової влади, не повинен втручатися в парламентарні права щодо свободи законотворчості, крім випадків доведення тяжких порушень, передбачених законом, котрі свідчать про вихід за межі цієї свободи (ст. 10 Конституції 1997 року). Відправною точкою для здійснення конституційного контролю щодо такого права виступає раціоналізм законодавця і відповідність законів Конституції [21, с. 74]. При цьому Конституційний Трибунал стверджує, що його втручання є обґрунтованим навіть тоді, коли норми відповідають усім формальним критеріям правильності, проте законодавець явно порушує правила раціоналізму [22].

Особливе значення, з точки зору можливостей поділу влади, має, з одного боку створення можливості для дій політичних партій, а з іншого, – запобігання їхньому захопленню управління державою, яка повинна служити загальному благу, у тому числі й захищати права меншин та опозиційних груп. Конституція вирішує це важливе питання, в першу чергу, через забезпечення аполітичності органів державного контролю і правоохоронних органів, неупередженості та політичної нейтральності державної служби, а також незалежності Центрального банку. Судді, в тому числі й Конституційного Трибуналу, не можуть належати до політичних партій і профспілок. Конституція гарантує їх незалежність, зокрема,

від виконавчої влади, підтверджуючи гарантії недоторканності. Імунітет надається також Голові Вищої Контрольної Палати, Уповноваженому з прав людини, депутатам (послам) і сенаторам. Такі заходи спрямовані на захист незалежності даних посадовців від можливих загроз з боку органів здійснення політичного контролю за силовими структурами (у тому числі й поліцією), які можуть використовувати свою владу для усунення політичних опонентів. Таким чином, існування різного роду імунітетів забезпечує належне функціонування конституційного принципу поділу влади.

Запровадження і закріплення у Конституції РП корпусу державної служби, покликаної професійно, чесно і політично нейтрально виконувати завдання держави, відображає поділ влади між політичним керівництвом державних установ та посадовими особами, що здійснюють свою діяльність на професійній основі. Виділення у Конституції незалежної від політиків державної служби є важливим проявом реалізації принципу поділу влади.

Республіка Польща як уособлення спільного блага всіх громадян не є «власністю» будь-якої із політичних партій, навіть якщо вона отримала на виборах право управляти державою. Конституційна демократія вимагає збереження балансу між інтересами політичних партій і громадськими інтересами, зокрема, як зауважує Є. Поплавська (E. Poplawska), «не завжди [...] суспільний інтерес і тісно пов'язані з ним завдання держави, а також необхідність прийняття об'єктивних рішень відповідають інтересам політичних партій, коаліцій, політичних груп чи інших осіб» [2, с. 189]. Саме у цьому полягає роль політичного нейтралітету, як характерної риси організації державної служби, яка забезпечує необхідну рівновагу між загальним благом і благом політичних партій, які здійснюють владу з волі виборців. Як наголошує В. Соколевич, «найголовнішим виправданням концепції державної служби є необхідність забезпечення державної влади і, можливо, всього механізму влади публічної; служби, яка не бере участі у політиці, складається із висококваліфікованих і стабільних у своїх професійних поглядах (а значить не залежних від кон'юктурних змін) виконавців, які гарантують – в основному в результаті їхнього політичного нейтралітету – безперервність і, можна сказати, передбачуваність державного апарату» [23, с. 2]. Як заявив Конституційний Трибунал, «невід'ємною частиною поняття неупередженості є аполітичність, під якою розуміють не дефіцит політичних поглядів, а відсутність їх пропагування на роботі» [24].

Принцип поділу влади знаходить своє відображення і в конституційних гарантіях щодо дотримання збройними силами Польщі нейтралітету з політичних питань і їх підпорядкування цивільному контролю. Дане рішення, закріплене у Конституції РП, є цілком раціональним, але не довершеним, оскільки Основний закон прямо не зобов'язує безпосереднього керівника Збройних Сил підтримувати нейтралітет у політичних питаннях, а також не вста-

новлює такої вимоги до міністра національної оборони. Конституція лише частково регулює питання контролю за спецслужбами, закріплюючи Раду Національної Безпеки в якості консультативного органу при Президентові Республіки Польща з питань внутрішньої і зовнішньої безпеки держави.

Особливу роль у системі поділу влади відіграє Польський Національний банк, який відповідно до Конституції має виключне право на здійснення кредитно-грошової політики. На думку Конституційного Трибуналу, незалежність центрального банку є раціональним рішенням, яке обмежує втручання політиків у діяльність цього органу. Цей постулат є цілком виправданим з точки зору історичного, порівняльно-правового та практичного досвіду взаємодії політичної влади і центрального банку [25]. Особливий статус Польського Національного банку як центрального банку держави базується, з одного боку на незалежності від органів держави, а з іншого – на «політичній нейтральності» банку. На думку Трибуналу, Польський Національний банк працює у сфері публічних фінансів, проте його повноваження відокремлені від компетенції уряду. Хоча в Конституції прямо не закріплено принцип незалежності центрального банку держави, проте реалізація Польським Національним банком конституційно покладених на нього завдань значною мірою вимагає його фінансової, функціональної та інституційної незалежності [26]. Але при цьому Конституція РП не надає Польському Національному банкові права навіть підзаконної, зокрема правозастосовної, нормотворчості. Це негативно впливає на розробку механізмів реалізації принципу поділу влади, тим більше, що, на думку Конституційного Трибуналу, незалежність центрального банку імпліцитно (неявно) гарантована ст. 227 Конституції РП.

Подібно до Польського Національного банку, Національна рада з телерадіомовлення, хоча й відповідає характеристикам виконавчого органу, та залишається поза досяжністю виконавчої влади. На думку Конституційного Трибуналу, Національна рада з телерадіомовлення є конституційним органом, винесеним поза схему поділу влади на три гілки. Її внутрішня структура забезпечує – в галузі реалізації конституційно визначених завдань – рівновагу між законодавчою і виконавчою владами [27]. Хоча завдання Національної ради з телерадіомовлення значною мірою пов'язані з адміністративно-виконавчою діяльністю, вона позиціонується як би між виконавчою та законодавчою гілками влади з одночасним дистанціюванням від уряду. На думку Конституційного Трибуналу, завдання Ради визначають їй місце в системі органів держави таким чином, щоб вона й надалі мала характер незалежного органу [28]. Це знайшло своє відображення як у приписах Конституції РП, так і нормах законів, які регулюють призначення і звільнення членів Ради, призначення Голови Ради; це тягне за собою повну автономію Національної ради з телерадіомовлення щодо Ради міністрів і її Голови.

Елементом конституційної конструкції поділу влади, передбаченим в Основному законі, є поділ між органами публічної влади і громадськими організаціями, до яких ст. 12 Конституції РП відносить профспілки, соціально-професійних організації фермерів, асоціації, громадські рухи, інші громадські об'єднання і фонди. Те ж саме, по суті, стосується і корпорацій, про які йдеться в ст. 17 Конституції, а саме професійні асоціації осіб, які практикують «професії суспільної довіри».

Конституційний Трибунал неодноразово намагався визначити місце органів самоврядування в системі поділу влади. Ця проблема так і не була повністю розв'язана, оскільки серед науковців домінуючою є точка зору про те, що даний принцип має застосування у системі основних органів держави і не стосується безпосередньо системи територіального самоврядування. Проте, відповідно до думки Конституційного Трибуналу, органам самоврядування належить гарантована конституцією частка в реалізації влади, яка полягає у виконанні передбачених законами державних завдань. Конституційний трибунал визнає, що у «трикутнику влади» в РП органи самоврядування представляють виконавчу владу [29].

Підсумовуючи вище сказане, можемо констатувати, що одним із завдань Конституції Республіки Польща 1997 року було, зокрема, уникнення ризиків спрощеного підходу до розуміння демократії як всемогутності парламентської більшості. Сутність поділу влади полягає у виділенні трьох фундаментальних функцій держави і передача їх до рук відокремлених і незалежних від себе структур. Принцип поділу влади передбачає включення до системи органів держави внутрішніх механізмів протидії концентрації та зловживанню державною владою, забезпечуючи її здійснення у відповідності до волі народу і поваги до прав і свобод людини. Закріплення у Конституції РП концепції конституційної демократії і, зокрема, принципу поділу влади як її невід'ємної складової дозволило створити універсальну основу для побудови як сучасної правової держави, так і прогресивного громадянського суспільства, поєданого спільними європейськими цінностями.

У якості напрямів подальших досліджень пропонуємо звернути увагу на проблеми співвідношення загальної теорії поділу влади і «національної» практики її застосування у державах-членах Європейського Союзу.

Зауважимо, що запровадження принципу поділу влади не було самоціллю для польського законодавця, а лише пристроєм, покликаним служити демократичним цінностям, які для простого громадянина є дорожчими за найвищу владу, навіть ту, яка здатна результативно вирішувати проблеми без шкоди для прав громадян. Звертаємо увагу і на той факт, що сучасні темпи політично-правового життя зумовлюють не лише потребу постійного уточнення принципу поділу влади, а можливо, навіть модифікації його змісту та наповнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Разделение властей : учеб. пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. / отв. ред. М.Н. Марченко – М. : Изд-во МГУ; Юрайт-Издат, 2004. – 428 с.
2. Zasady podstawowe polskiej Konstytucji / red. W. Sokolewicz. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1998. – 267 s.
3. Izdebski H. Fundamenty współczesnych państw / H. Izdebski. – Warszawa : Lexis Nexis, 2007. – 243 s.
4. Pawłowicz K. «Organizacja międzynarodowa» i «prawo» przez nią stanowione w świetle zasad Konstytucji RP / K. Pawłowicz // Kwartalnik Prawa Publicznego. – 2002. – № 3. – P. 53-81.
5. Piotrowski R. Zasada podziału władz w Konstytucji RP / R. Piotrowski // Przegląd Sejmowy. – 2007. – № 4. – P. 113-126.
6. Winczorek P. Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. / P.Winczorek. – Wyd. II, rozszerzone. – Warszawa: Liber, 2008. – 463 p.
7. Banaszak B. Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych / B. Banaszak. – Kraków : Zakamycze Kantor Wydawniczy, 2004. – 667 p.
8. Winczorek P. Polska pod rządami Konstytucji z 1997 r. / Winczorek P. – Warszawa: Liber Księgarnia, 2006. – 216 p.
9. Opaliński B. Rozdzielenie kompetencji władzy wykonawczej między Prezydenta RP oraz Radę Ministrów na tle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. / B.Opaliński. – Warszawa: Lex a Wolters Kluwer business, 2012. – 465 p.
10. Mojak R. Parlament a rząd w ustroju Trzeciej Rzeczypospolitej / Mojak R. – Lublin: Polskie Wydawnictwo UMCS, 2007. – 664 p.
11. Łętowska E. Co wynika dla sądów z konstytucyjnej zasady podziału władz w Konstytucji i gwarancje jej przestrzegania / E.Łętowska, J. Łętowski // Księga pamiątkowa ku czci prof. Janiny Zakrzewskiej. – Warszawa: Wydawnictwo Trybunału Konstytucyjnego. – 1996. – P. 139-145.
12. Banaszak B. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej: komentarz / B. Banaszak. – Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2000. – 1176 p.
13. Wyrok TK z 15.01.2009 r., sygn. akt K 45/07 [Elektronnyj resurs]. – Режим доступу : <http://sejmometr.pl/prawo/17576>.
14. Orzeczenie TK z 11.09. 1993 r., sygn. akt K. 11/93 [Elektronnyj resurs]. Режим доступу : http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/1993/K_11_93.pdf.
15. Witkowski Z. Dyrektywa „współdziałania władz» jako element organizujący życie wspólnoty państwowej w świetle Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. / Z.Witkowski // Instytucje prawa konstytucyjnego w dobie integracji europejskiej / pod red. J. Wawrzyniaka i M. Laskowskiej. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 2009. – P. 139-145.
16. Wyrok TK z 05.2005 r., sygn. akt K 18/04 [Elektronnyj resurs]. – Режим доступу : <http://sejmometr.pl/prawo/12069>.
17. Wyrok TK z 21.11.1994 r., sygn. akt K 6/94 [Elektronnyj resurs]. – Режим доступу : <http://prawo.legeo.pl/prawo/k-6-94/>.
18. Orzeczenie TK z 22.11.1995 r., sygn. akt 19/95 [Elektronnyj resurs]. – Режим доступу : <http://gpl.exdat.com/docs/15/index-1071311.html>.
19. Wyrok z 29.11.2005 r.,sygn. akt P 16/04 [Elektronnyj resurs]. – Режим доступу : <http://trybunal.gov.pl/rozprawy/wyroki/art/5378-wybor-lawnikow/>.
20. Postanowienie TK z 20.05.2009 r., Kpt 2/08 [Elektronnyj resurs]. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsSe rvlet?id=WMP20090320478>.
21. Polska kultura prawna a proces integracji europejskiej / red. S. Wronkowska. – Kraków: Zakamycze Kantor Wydawniczy, 2005. – 397 s.
22. Wyrok TK z 22.06.1999 r., sygn. akt K 5/99 [Elektronnyj resurs]. – доступу : <http://prawo.money.pl/orzecznictwo/trybunal-konstytucyjny/wyrok;zdnia;1999-06-22,k,5,99,579,orzeczenie.html>.
23. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej: komentarz / red. L. Garlicki. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 2001. – t. II. – 682 p.
24. Wyrok TK z 17.11.1998 r., sygn. akt K 42/97 [Elektronnyj resurs]. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsS ervlet?id=WDU19981430928>.
25. Wyrok TK z 22.09.2006 r., sygn. akt U 4/06 // М.Р. – 2006. – № 66. –Poz. 680.
26. Wyrok TK z 10.04.2002 r., sygn. akt K 26/00 [Elektronnyj resurs]. – Режим доступу : <http://sejmometr.pl/prawo/4811>.
27. Wyrok TK z 23.03.2006 r., sygn. akt K 4/06 [Elektronnyj resurs]. – Режим доступу : <http://sejmometr.pl/prawo/20758>.
28. Uchwała TK z 10.05.1994 r., sygn. akt W 7/94 [Elektronnyj resurs]. – Режим доступу : <http://konstytucja.e-prawnik.pl/orzeczenia-trybunalu-konstytucyjnego/ uchwaaw 794.html>.
29. Wyrok TK z 29.11.2005 r., sygn. akt P 16/04 [Elektronnyj resurs]. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsS ervlet?id=WDU20052412037>.